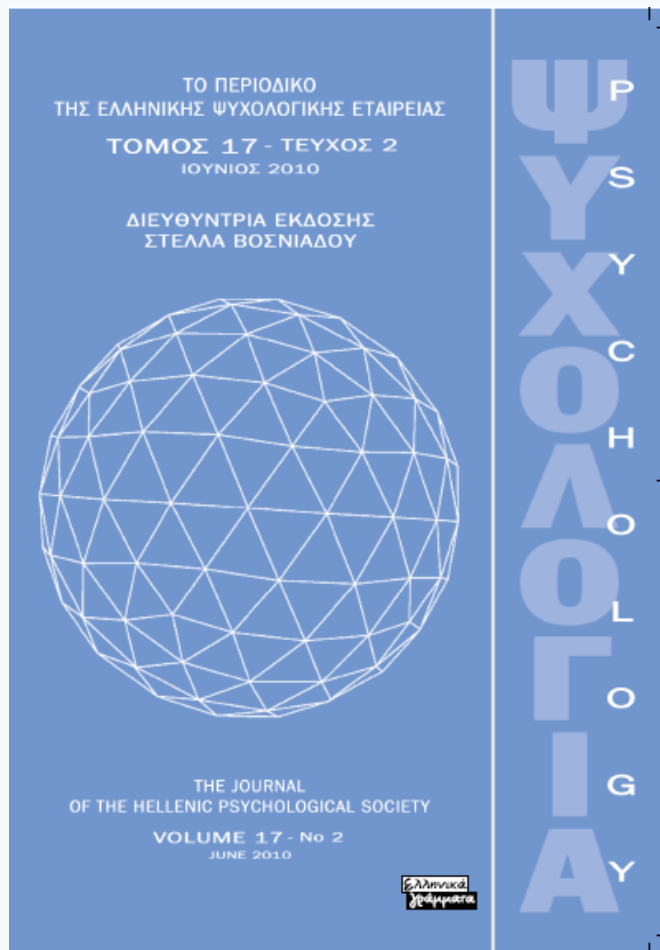

Psychology: the Journal of the Hellenic Psychological Society

Vol 17, No 2 (2010)

In-group favoritism and out-group prejudice of Greek and Albanian pupils attending primary school: Methodological implications

Χρυσούλα Καρακίτσου, Αναστασία Χουντουμάδη

doi: [10.12681/psy_hps.23761](https://doi.org/10.12681/psy_hps.23761)

Copyright © 2020, Χρυσούλα Καρακίτσου, Αναστασία Χουντουμάδη

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/).

To cite this article:

Καρακίτσου Χ., & Χουντουμάδη Α. (2020). In-group favoritism and out-group prejudice of Greek and Albanian pupils attending primary school: Methodological implications. *Psychology: The Journal of the Hellenic Psychological Society*, 17(2), 176–194. https://doi.org/10.12681/psy_hps.23761

Ενδοομαδική εύνοια και εξωομαδική προκατάληψη Ελλήνων και Αλβανών μαθητών δημοτικού σχολείου: Μετρήσεις και μεθοδολογικές διαπιστώσεις

ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΚΑΡΑΚΙΤΣΟΥ¹

ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΧΟΥΝΤΟΥΜΑΔΗ²

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η καταγραφή της ενδοομαδικής εύνοιας και της εξωομαδικής προκατάληψης, και η διερεύνηση τόσο της συσχέτισής τους όσο και της επίδρασης του πλαισίου συνθηκών στην έκφραση αυτών των στάσεων. Ένα δείγμα (N=210) ισάριθμων Ελλήνων και Αλβανών μαθητών, μέσης ηλικίας 10 χρονών, από την περιοχή των Αθηνών, κλήθηκε να αποδώσει θετικά και αρνητικά γνωρίσματα στην ενδοομάδα και στην εξωομάδα, καθώς και να αξιολογήσει κοινωνικό αποκλεισμό και διαχωρισμό με βάση την εθνότητα σε δύο υποθετικές ιστορίες. Διαπιστώθηκε θετική-αρνητική ασυμμετρία στην απόδοση γνωρισμάτων ανεξαρτήτως εθνοτικής προέλευσης, και αμοιβαιότητα στις ενδοομαδικές και εξωομαδικές στάσεις μόνο στο δείγμα των Ελλήνων μαθητών. Επιπλέον, όσο αυξανόταν η πολιτισμική ποικιλότητα στην τάξη τόσο οι Έλληνες μαθητές εξέφραζαν αρνητικότερες στάσεις προς τους Αλβανούς ενώ, αντίθετα, οι Αλβανοί είχαν ευνοϊκότερες στάσεις και προς τους Έλληνες αλλά και προς την ενδοομάδα τους. Στις υποθετικές ιστορίες, ενώ όλοι οι μαθητές καταδίκασαν περισσότερο τον αποκλεισμό από το διαχωρισμό, η εθνοτική προέλευση και το φύλο διαφοροποίησαν τις αξιολογήσεις, καθώς οι Έλληνες και τα αγόρια αποδοκίμασαν λιγότερο το διαχωρισμό από τον αποκλεισμό. Η παρούσα μελέτη υπογραμμίζει τη σημασία της μεθοδολογίας στη μέτρηση των στάσεων και την ανάγκη καλύτερης διερεύνησής τους με μαθητές από μειονότητες.

Λέξεις-κλειδιά: Ενδοομαδική εύνοια, Εξωομαδική προκατάληψη, Έλληνες/Αλβανοί μαθητές, Απόδοση γνωρισμάτων, Αποκλεισμός.

1. Διεύθυνση: Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Deree, Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος, 153 42 Αγ. Παρασκευή. Τηλ.: 210 6009800, Fax: 210 6009816, e-mail: ckarakitsou@acg.edu

2. Διεύθυνση: Καθηγήτρια, Τμήμα Ψυχολογίας, Deree, Αμερικάνικο Κολλέγιο Ελλάδος, 153 42 Αγ. Παρασκευή. Τηλ.: 210 6009800, Fax: 210 6009816, e-mail: ahoundoumadi@acg.edu

1. Εισαγωγή

Η ενδοομαδική εύνοια και η εξωομαδική προκατάληψη σε παιδιά σχολικής ηλικίας έχουν συνήθως εξεταστεί σε δείγματα μαθητών της πλειονότητας (π.χ. Aboud, 1988. Dimakos & Tassiourou, 2003) και σε περιπτώσεις όπου η ιδιότητα μέλους σε μια ομάδα είναι άμεσα αντιληπτή, όπως όταν πρόκειται για φυλή ή φύλο (π.χ. Aboud, 2003. Aboud & Doyle, 1996. Katz, Sohn & Zalk, 1975. Killen & Stangor, 2001. Killen et al., 2002. Verkuyten, 2003). Πιστεύουμε ότι αυτές οι στάσεις χρειάζεται να μελετηθούν περαιτέρω σε περιπτώσεις όπου η ιδιότητα μέλους είναι δυσδιάκριτη, όπως όταν πρόκειται για διαφορετική εθνότητα, και να εξεταστούν τόσο στην πλειονότητα όσο και σε μειονότητες. Επίσης, θεωρούμε ότι το πλαίσιο όπου διαμορφώνονται οι ενδοομαδικές και εξωομαδικές στάσεις αλληλεπιδρά με τις κοινωνικές μεταβλητές όπως είναι η εθνότητα, το φύλο και η ηλικία. Η παρούσα μελέτη εστιάζεται σε ένα δείγμα που αποτελείται από Έλληνες και Αλβανούς μαθητές δημοτικού σχολείου στην ευρύτερη περιοχή των Αθηνών και εξετάζει τις στάσεις τους σε σχέση με το πλαίσιο στο οποίο διαμορφώνονται. Στην αρχή της εισαγωγής παρουσιάζονται συγκριτικά οι θεωρητικές προσεγγίσεις και το θεωρητικό υπόβαθρο της παρούσας έρευνας, στη συνέχεια παρατίθενται οι διαφορετικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις που υιοθετούνται, ακολουθεί μια επιλεκτική παρουσίαση της ελληνικής βιβλιογραφίας και η εισαγωγή καταλήγει με τη διατύπωση του σκοπού και των υποθέσεων.

Ανασκόπηση θεωρητικού πλαισίου

Στην κλασική μελέτη *The Nature of Prejudice* (1954/1979) (*Η Φύση της Προκατάληψης*), ο Allport ισχυρίστηκε ότι τα παιδιά υιοθετούν διάφορα στερεότυπα και προκαταλήψεις κυρίως μέσα από τη διαδικασία της μάθησης, της συμμόρφωσης και της επαφής με άλλες ομάδες, ενώ αναγνώρισε τη σημασία των αναπτυξιακών χαρακτηριστικών του παιδιού.

Μεταγενέστερα, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν τη διαμόρφωση των διομαδικών προκατα-

λήψεων, οι πρώτες θεωρητικές προσεγγίσεις επικεντρώθηκαν στις εξωομαδικές ή στις ενδοομαδικές στάσεις και κάποιες έδωσαν μεγαλύτερη έμφαση είτε σε ατομικά χαρακτηριστικά είτε σε περιβαλλοντικούς παράγοντες.

Μια αναπτυξιακή προσέγγιση είναι η κοινωνικογνωστική θεωρία (Aboud, 1988, 2005. Aboud & Doyle, 1996), σύμφωνα με την οποία η γνωστική ωρίμανση αποτελεί το βασικό μηχανισμό διαμόρφωσης των εξωομαδικών στάσεων αποδίδοντας τις ηλικιακές διαφορές στην κατάκτηση των κοινωνικογνωστικών διεργασιών, όπως είναι η ικανότητα ταυτόχρονης επεξεργασίας πολλών παραμέτρων. Εμπειρικά δεδομένα τεκμηριώνουν αυτό τον ισχυρισμό διαπιστώνοντας ότι στη μέση παιδική ηλικία τα παιδιά αρχίζουν να διάκινται πιο ευνοϊκά προς την εξωομάδα (Aboud, 1988) ή οι στάσεις τους μετακινούνται από την προκατάληψη στην ουδετερότητα (Nesdale et al., 2005).

Εναλλακτικά, στη διαδικασία ταύτισης και όχι στην κατάκτηση των γνωστικών διεργασιών επικεντρώθηκε η θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας (Tajfel & Turner, 1979) για να ερμηνεύσει τη διαμόρφωση των προκαταλήψεων, εστιάζόμενη πρωτίστως όχι στις εξωομαδικές στάσεις αλλά στην ανάπτυξη της ενδοομαδικής εύνοιας. Η θεωρία προβλέπει ότι, αφού τα παιδιά ταυτιστούν με μια κοινωνική ομάδα (π.χ. εθνική, φυλετική), προσπαθούν μέσω σύγκρισης με εξωομάδες να διαπλάσουν και να διατηρήσουν μια θετική κοινωνική ταυτότητα καταλήγοντας στη διαμόρφωση ενδοομαδικής εύνοιας. Η εμπιστοσύνη σε μια ομάδα και η ταύτιση με αυτή είναι ουσιαστικές για την επιβίωση, διαπιστώσεις που συνάδουν με τον ισχυρισμό της Brewer (1999) για το χρονικό προβάδισμα και την ψυχολογική πρωτοκαθεδρία της ενδοομαδικής εύνοιας σε σχέση με την εξωομαδική προκατάληψη.

Ωστόσο, η θεωρία ανάπτυξης της κοινωνικής ταυτότητας (SIDT: Social Identity Development Theory, Nesdale, 1999, 2004) τονίζει πως η εμφάνιση ενδοομαδικής εύνοιας δεν συνοδεύεται απαραίτητα από προκατάληψη προς την εξωομάδα. Αντ' αυτού περιγράφει τις εξής τρεις περιβαλλοντικές συνθήκες που συμβάλλουν στη μετάβαση από την ενδοομαδική εύνοια στην εξωομαδική προκατάληψη: (α) το βαθμό ταύτι-

σης με την ενδοομάδα, (β) την έκταση στην οποία οι προκαταλήψεις είναι κανονιστικές, και (γ) τον ανταγωνισμό ή τη σύγκρουση ανάμεσα στην ενδοομάδα και την εξωομάδα. Ο ανταγωνισμός ή η σύγκρουση ενισχύεται σε περίπτωση που τα μέλη της ενδοομάδας αισθανθούν ότι απειλούνται από τα μέλη της εξωομάδας. Η απειλή αυτή μπορεί να είναι πραγματική (υλική ευμάρεια), συμβολική (αξίες) ή στερεοτυπική (εξωομαδικές στάσεις).

Η επιβεβαίωση των ισχυρισμών αυτής της θεωρίας προϋποθέτει την ταυτόχρονη μέτρηση των ενδοομαδικών και των εξωομαδικών στάσεων. Πράγματι, σε πειραματική συνθήκη υψηλής ενδοομαδικής ταύτισης και εξωομαδικής απειλής, βρέθηκε ότι τα παιδιά εξέφρασαν ενδοομαδική εύνοια μαζί με εξωομαδική προκατάληψη (Nesdale et al., 2005). Η σύζευξη των ενδοομαδικών και των εξωομαδικών στάσεων εξετάστηκε και κάτω από διαφορετικές συνθήκες φυσικής διαφοροποίησης της φυλετικής ομοιογένειας στη σχολική τάξη (Aboud, 2003). Αυτή η σύζευξη, που η Aboud ονομάζει αμοιβαιότητα στις ενδοομαδικές και τις εξωομαδικές αξιολογήσεις, βρέθηκε σε σχολείο με χαμηλή φυλετική ομοιογένεια (όσο πιο θετική ήταν η εικόνα για την ενδοομάδα, τόσο πιο αρνητική ήταν για την εξωομάδα) και όχι σε ένα πολυφυλετικό σχολείο. Είναι φανερό πως ο βαθμός πολυπολιτισμικότητας αποτελεί ένα φυσικό πλαίσιο το οποίο, όπως και ο βαθμός ταύτισης με την ενδοομάδα ή/και απειλής από την εξωομάδα, επιδρά στην ανάπτυξη και τη σύζευξη ενδοομαδικών και εξωομαδικών στάσεων.

Η σημασία του πλαισίου συνθηκών στη διαμόρφωση στάσεων υπογραμμίζεται επίσης από τη θεωρία κοινωνικογνωστικών πεδίων συλλογισμού (Killen, 1991. Turiel, 1983, 1988). Κατ' αρχάς, σε αντίθεση με τη θεωρία ανάπτυξης της κοινωνικής ταυτότητας, το πλαίσιο εδώ δεν ορίζεται ως περιβαλλοντική φυσική συνθήκη (π.χ. παρουσία απειλής/πολυπολιτισμικότητας). Επίσης, σε αντίθεση με την κοινωνικογνωστική θεωρία (Aboud, 1988), όπου η ηλικία θεωρείται πρωταρχικός παράγοντας, εικάζεται ότι το πλαίσιο αλληλεπιδρά με την ηλικιακή ωρίμανση. Εδώ ως πλαίσιο ορίζονται τα πεδία στα οποία ανάγονται συμπεριφορές που τα παιδιά καλούνται

να αξιολογήσουν, και από τις κρίσεις τους διαφαίνονται οι στάσεις τους απέναντι στην ενδοομάδα και την εξωομάδα. Οι συμπεριφορές ανάγονται σε τρία διαφορετικά πεδία: το ηθικό, το κοινωνικό/συμβατικό και το ψυχολογικό. Το ηθικό διέπεται από αρχές που βασίζονται στην ισονομία και τα ανθρώπινα δικαιώματα, άρα συμπεριφορές που παραβιάζουν ηθικούς κανόνες είναι κατακριτέες, ανεξάρτητα από το αν ο παραβάτης είναι μέλος της ενδοομάδας ή της εξωομάδας. Το κοινωνικό/συμβατικό πεδίο καθορίζεται από κοινωνικές συμβάσεις που ρυθμίζουν την ομαλή λειτουργία κοινωνικών ομάδων, άρα όταν αυτές παραβιάζονται, η καταδίκη της παραβίασης των συμβάσεων εξαρτάται από τη φύση των συνθηκών μέσα στις οποίες αναπτύσσονται οι διομαδικές σχέσεις. Τέλος, το ψυχολογικό πεδίο αφορά προσωπικές επιλογές και στόχους, και προβλέπεται ότι οι πολιτισμικές αξίες, η ηλικία και άλλα προσωπικά χαρακτηριστικά επιδρούν στον τρόπο αξιολόγησης των συμπεριφορών. Εμπειρικά δεδομένα τεκμηριώνουν ότι η αξιολόγηση που αφορά το ηθικό πεδίο δεν καθορίζεται από την ηλικία ή το στάδιο της γνωστικής ανάπτυξης των παιδιών. Ωστόσο η ηλικία και το φύλο επηρεάζουν τις κρίσεις στα άλλα πεδία (Killen et al., 2002).

Συμπερασματικά, η ενδοομαδική εύνοια, λόγω της άμεσης σύνδεσής της με τις διεργασίες ταύτισης (Tajfel & Turner, 1979), είναι παράγωγο της αναγκαίας εμπιστοσύνης προς την ενδοομάδα (Brewer, 1999) και συμβάλλει στη διατήρηση μιας θετικής κοινωνικής ταυτότητας ενισχύοντας την αυτοεκτίμηση· επομένως, η ηλικία, το φύλο ή άλλα προσωπικά χαρακτηριστικά δεν μεταβάλλουν την ενδοομαδική εύνοια. Αντίθετα, οι εξωομαδικές στάσεις φαίνεται πως διαφοροποιούνται λόγω αναπτυξιακών αλλαγών στις γνωστικές διεργασίες (Aboud, 1988, 2005), οι οποίες ωστόσο αλληλεπιδρούν με τις ισχύουσες περιβαλλοντικές συνθήκες, για παράδειγμα, διομαδικής σύγκρουσης, ανταγωνισμού ή απειλής (Nesdale, 2004, Nesdale et al., 2005). Κατά συνέπεια, εκτός από τη σύζευξη ενδοομαδικής εύνοιας και εξωομαδικής προκατάληψης αναμένονται ποικίλοι άλλοι συνδυασμοί, όπως ενδοομαδική εύνοια και εξωομαδική ουδετερότητα ή και εύνοια για τις δύο ομάδες.

Ανασκόπηση μεθοδολογικών προσεγγίσεων

Οι ενδοομαδικές και οι εξωομαδικές στάσεις έχουν μελετηθεί με τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις: το παράδειγμα ελάχιστης ομάδας, την αξιολόγηση υποθετικής αρνητικής κοινωνικής συμπεριφοράς και την απόδοση γνωρισμάτων.

Οι έρευνες που βασίζονται στην θεωρία ανάπτυξης της κοινωνικής ταυτότητας κάνουν χρήση του παραδείγματος της ελάχιστης ομάδας (π.χ. Nesdale & Flesser, 2001. Nesdale et al., 2005). Η προσέγγιση αυτή βασίζεται σε πειραματικό σχεδιασμό όπου τα παιδιά εντάσσονται τυχαία σε τεχνητές ομάδες διαφορετικού κύρους, με την ύπαρξη ή μη επιλογής για αποχώρηση από την ομάδα. Αν και σε αυτές τις μελέτες οι ομάδες δημιουργούνται τεχνητά και είναι περιορισμένης χρονικής διάρκειας, σε αντίθεση με ομάδες οι οποίες είναι φυσικές και μόνιμες (π.χ. εθνικές ή φυλετικές), εντούτοις αναδεικνύεται η σημασία του πλαισίου στη διαμόρφωση των ομαδικών σχέσεων και στην εμφάνιση εύνοιας και προκατάληψης.

Η δεύτερη μεθοδολογική προσέγγιση έχει αναπτυχθεί από τη θεωρία κοινωνικογνωστικών πεδίων συλλογισμού (Turiel, 1983, 1988) και συνίσταται στην αξιολόγηση μιας υποθετικής αρνητικής κοινωνικής συμπεριφοράς (π.χ. αποκλεισμός από παιχνίδι) ενός παιδιού που ανήκει στην ενδοομάδα ή στην εξωομάδα και συχνά αντιπροσωπεύει την πλειονότητα (π.χ. Killen et al., 2002).

Τέλος, η τεχνική που χρησιμοποιείται στη διερεύνηση αμοιβαιότητας ενδοομαδικής εύνοιας και εξωομαδικής προκατάληψης είναι το MRA (Multi-response Racial Attitude measure [Μέτρηση Φυλετικών Στάσεων με Πολλαπλές Αποκρίσεις] Aboud, 2003). Το εργαλείο αυτό αποτελείται από έναν αριθμό θετικών και αρνητικών επιθετικών προσδιορισμών που τα παιδιά από μια συγκεκριμένη φυλετική/πολιτισμική ομάδα καλούνται να αποδώσουν ταυτόχρονα στην ενδοομάδα και στην εξωομάδα.

Συγκρίνοντας τις δύο τελευταίες προσεγγίσεις (απόδοση γνωρισμάτων: Verkuyten & Jochem, 2002 και αξιολόγηση υποθετικής αρνητικής κοινωνικής συμπεριφοράς: Verkuyten,

2003) προκύπτει πως ο τρόπος με τον οποίο εκφράζονται οι στάσεις φαίνεται να εξαρτάται και από τη μεθοδολογική προσέγγιση που διαμορφώνει το κανονιστικό πλαίσιο των αποκρίσεων. Στην απόδοση γνωρισμάτων είναι περισσότερο κοινωνικά αποδεκτό και δικαιολογημένο να αποκτά κάποιος θετική ιδιαιτερότητα αποδίδοντας περισσότερο θετικά γνωρίσματα στην ενδοομάδα παρά αρνητικά στην εξωομάδα. Κατά συνέπεια, η εύνοια υπέρ της ενδοομάδας θα διαφαίνεται περισσότερο στην απόδοση θετικών γνωρισμάτων. Αυτό το σχήμα διομαδικής διάκρισης έχει ονομαστεί θετική-αρνητική ασυμμετρία (Bennett et al., 1998. Otten & Mummendey, 2000). Στην περίπτωση όμως που τα παιδιά καλούνται να κρίνουν μια αρνητική συμπεριφορά στο πλαίσιο του ηθικού πεδίου, τότε δεν θα εκδηλωθεί ενδοομαδική εύνοια, η οποία όμως ενδέχεται να παρατηρηθεί σε περίπτωση που η αρνητική συμπεριφορά κρίνεται στο πλαίσιο του κοινωνικού/συμβατικού πεδίου.

Ελληνικά ευρήματα

Εκτιμάται ότι περίπου 600.000 μετανάστες (εκ των οποίων οι μισοί από την Αλβανία) έχουν εγκατασταθεί στη χώρα και το ποσοστό των παιδιών που παρακολουθούν το δημοτικό σχολείο στην ευρύτερη περιοχή Αθηνών ανέρχεται στο 46,73% (Γκότοβος & Μάρκου, 2003). Αρκετές μελέτες (βλ. Πετρονότη & Τριανταφυλλίδου, 2003. Semyonov, Gorodzeisky & Raijman, 2006) έχουν δείξει ότι η «ετερότητα» των νέων μεταναστών συνιστά δυνητικά απειλή για την κοινωνική τάξη και την πολιτισμική «καθαρότητα» του έθνους μας, ενώ σημειώνουν ότι η αποδοχή των μεταναστών φαίνεται να εξαρτάται από μια ιεραρχημένη κλίμακα «ελληνικότητας» στην οποία προηγούνται οι Ελληνοπόντιοι παλινοστούντες και ακολουθούν οι Βορειοηπειρώτες, με τους Αλβανούς αλβανικής καταγωγής να έπονται (Triandafyllidou & Veikou, 2002). Παρόλο που η «ελληνικότητα» των Αλβανών μεταναστών δεύτερης γενιάς έχει αμφισβητηθεί περισσότερο σε σχέση με άλλες ομάδες μεταναστών (Triandafyllidou, 2000), βρέθηκε ότι Αλβανοί μαθητές της Α' Γυμνασίου με τόπο γέννησης την Ελλάδα ενστερνίζονταν περισσότερο στοιχεία της Ελλη-

νικής κουλτούρας από τους Αλβανούς με τόπο γέννησης την Αλβανία και από τους Ελληνοπόντιους πρώτης και δεύτερης γενιάς (Motti-Stefanidi et al., 2008). Αν και φαινομενικά τα ευρήματα αυτά φαίνονται παράδοξα, υποδεικνύουν ενδεχομένως τη διάσταση μεταξύ των πρακτικών ένταξης που υιοθετούνται από τους μετανάστες και του προσδοκώμενου βαθμού ενσωμάτωσης ή και αφομοίωσης από μέλη της χώρας υποδοχής.

Συγκεκριμένα δείγματα δυσφορίας έχουν καταγραφεί στο σχολικό πλαίσιο σχετικά με την παρουσία παιδιών μεταναστών στα σχολεία σε δείγματα εκπαιδευτικών (Δραγώνα, 1997), παιδιών και γονιών (*Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, 2001, Νικολάου, 2005). Συμπερασματικά, φαίνεται να προκύπτει ότι εκπαιδευτικοί και γονείς εκφράζονται περισσότερο αρνητικά από τους μαθητές για την παρουσία των μεταναστών στη χώρα και τα σχολεία. Αναφορικά με τις στάσεις των παιδιών, οι μαθητές του δημοτικού σχολείου είχαν καλύτερη γνώμη και συμπεριφορά προς τους μη Έλληνες συμμαθητές τους συγκριτικά με εκείνους του γυμνασίου και του λύκειου (*Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, 2001), ενώ σε παλιότερη μελέτη (Μιτίλης, 1998) οι μαθητές της πρώτης τάξης του δημοτικού ήταν αρνητικότεροι από τους μαθητές των τριών τελευταίων τάξεων. Σχετικά λοιπόν με τις αναπτυξιακές αλλαγές, φαίνεται ότι στα πρώτα χρόνια του δημοτικού σχολείου οι στάσεις τείνουν να είναι αρνητικές, κατόπιν στις μεγαλύτερες τάξεις μεταβάλλονται σε θετικότερες και τέλος παλινδρομούν και γίνονται λιγότερο ευνοϊκές στο γυμνάσιο και το λύκειο. Αυτά ακριβώς τα ευρήματα υποστηρίζουν τη θεωρία ανάπτυξης κοινωνικής ταυτότητας (SIDT) (Nesdale, 1999, 2004) υποδεικνύοντας ότι η ωρίμανση των κοινωνικογνωστικών διεργασιών δεν σχετίζεται απαραίτητα με τη μείωση της εξωομαδικής αρνητικότητας, καθότι περιβαλλοντικοί παράγοντες φαίνεται πως μεσολαβούν στην αλλαγή των στάσεων. Τέλος, εκτός από την ηλικία, οι εξωομαδικές στάσεις των Ελλήνων μαθητών διαφοροποιούνται και με βάση το φύλο. Από έρευνες σε όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες (Δημοτικό-Γυμνάσιο: *Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφο-*

βία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα, 2001, Γυμνάσιο-Λύκειο: Dimakos & Tassiopoulou, 2003) προκύπτει ότι συστηματικά οι μαθήτριες έχουν μεγαλύτερη αποδοχή και θετικότερη στάση από τους μαθητές.

Καταλήγοντας, οι ευκαιρίες έκθεσης και επαφής με μη Έλληνες μαθητές φαίνεται πως συμβάλλουν εξίσου στη διαμόρφωση των εξωομαδικών στάσεων. Συγκεκριμένα, ο Μιτίλης (1998) βρήκε ότι τα χρόνια φοίτησης στο Δημοτικό των μαθητών της μειονότητας συσχετίζονταν θετικά με την ευνοϊκή στάση των Ελλήνων προς αυτούς, ενώ δεν διαπιστώθηκε σχέση ανάμεσα στις εξωομαδικές στάσεις των Ελλήνων και τον αριθμό μαθητών της μειονότητας που βρίσκονταν στην τάξη. Εντούτοις σε πιο πρόσφατη μελέτη (*Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, 2001) προέκυψε αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στην ξενοφοβική στάση και την επαφή με μη Έλληνες μαθητές στην τάξη, καθώς μαθητές που παρακολουθούσαν πολυπολιτισμικές τάξεις είχαν υψηλότερα επίπεδα ανεκτικότητας και αποδοχής. Τα ευρήματα αυτά υπογραμμίζουν τη σπουδαιότητα της πολυπολιτισμικής ποικιλότητας στο σχολείο ως πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνονται οι εξωομαδικές στάσεις όπως έχει προβλεφθεί από τη θεωρία ανάπτυξης κοινωνικής ταυτότητας SIDT (Nesdale, 2004) και τεκμηριωθεί στην ξένη βιβλιογραφία (π.χ. Aboud, 2003). Οι εξωομαδικές στάσεις των παιδιών κυμαίνονται σε συνάρτηση με τα διομαδικά κίνητρα για σύγκριση ή μεγιστοποίηση των αξιολογικών διαφορών ανάμεσα στην ενδοομάδα και την εξωομάδα, τα οποία διαμορφώνονται από τη φύση των συγκεκριμένων συνθηκών που περιβάλλουν τις διομαδικές σχέσεις.

Σκοπός και υποθέσεις

Λόγω της σχετικά ευκολότερης πρόσβασης στην πλειονότητα, οι περισσότερες μελέτες στη διεθνή και την ελληνική βιβλιογραφία δεν έχουν εξετάσει στην ίδια έκταση τις στάσεις της μειονότητας. Επιπλέον, ενώ έχουμε πληθώρα εμπειρικών ευρημάτων τα οποία τεκμηριώνουν τις στάσεις της πλειονότητας προς την εξωομάδα, δεν υπάρχουν ερευνητικά δεδομένα για τις ενδοομαδικές στάσεις της πλειονότητας.

Κύριος σκοπός της παρούσας μελέτης ήταν η εξέταση ενδοομαδικών και εξωομαδικών στάσεων έχοντας ως υπόβαθρο τη θεωρία ανάπτυξης της κοινωνικής ταυτότητας (Nesdale, 1999, 2004) και τη θεωρία κοινωνικογνωστικών πεδίων συλλογισμού (Turiel, 1983, 1988). Υποθέτουμε ότι η ηλικία και άλλα προσωπικά χαρακτηριστικά δεν θα αναδειχθούν σε κύριες επιδράσεις στη διαμόρφωση γενικευμένων στάσεων. Αντ' αυτού υποθέτουμε ότι θα αλληλεπιδρούν με το πλαίσιο στο οποίο οι μαθητές καλούνται να εκφράσουν τις στάσεις τους. Στην παρούσα μελέτη το πλαίσιο ορίζεται (α) ως μεθοδολογική προσέγγιση, (β) ως πεδίο συλλογισμού, και (γ) ως φυσικές συνθήκες που περιβάλλουν τις διομαδικές σχέσεις, όπως εθνοτική ομοιογένεια στη σχολική τάξη.

Η καταγραφή των στάσεων έγινε με δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις. Συγκεκριμένα, Έλληνες και Αλβανοί μαθητές κλήθηκαν να αποδώσουν θετικά και αρνητικά γνωρίσματα στην ενδοομάδα και την εξωομάδα, καθώς και να αξιολογήσουν συμπεριφορές αποκλεισμού Αλβανού μαθητή από Έλληνες (ηθικό πεδίο) και διαχωρισμού Ελλήνων και Αλβανών (κοινωνικό/συμβατικό πεδίο) σε υποθετικές ιστορίες. Η συλλογή δεδομένων με δύο διαφορετικές προσεγγίσεις μάς επέτρεψε να διερευνήσουμε αν η απόδοση γνωρισμάτων σχετίζεται με τις αξιολογικές κρίσεις. Με βάση τα συμπεράσματα που διατυπώθηκαν στη θεωρητική και τη μεθοδολογική ανασκόπηση, υποθέτουμε ότι θα παρατηρηθεί ενδοομαδική εύνοια στο δείγμα των Ελλήνων μόνο όταν καλούνται να αποδώσουν γνωρίσματα και όχι όταν αξιολογούν αρνητική συμπεριφορά αποκλεισμού μέλους της εξωομάδας.

Αναφορικά με την απόδοση γνωρισμάτων προβλέπουμε ότι:

- α. Η ενδοομαδική εύνοια δεν θα διαφοροποιηθεί σύμφωνα με την ηλικία και την εθνοτική προέλευση.
- β. Αντίθετα, οι εξωομαδικές στάσεις θα διαφοροποιηθούν με βάση την εθνότητα και την ηλικία. Προβλέπουμε ότι οι Έλληνες μαθητές θα είναι περισσότερο προκατειλημμένοι από τους Αλβανούς λόγω συνθηκών ανταγωνισμού ή και απειλής όπως προκύπτει από τη βιβλιογραφία (Πετρονότη & Τριανταφυλλίδου, 2003. Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφοβία

στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα, 2001) και η ηλικιακή μείωση των προκαταλήψεων θα είναι μεγαλύτερη στους Έλληνες παρά στους Αλβανούς (Μιτλής, 1998).

- γ. Η σύζευξη ή αμοιβαιότητα ενδοομαδικής εύνοιας και εξωομαδικής προκατάληψης θα παρατηρηθεί μόνο στο δείγμα των Ελλήνων λόγω των ανωτέρω συνθηκών και λόγω του μεγαλύτερου αναμενόμενου βαθμού ταύτισής τους με την ενδοομάδα τους σε σύγκριση με τους Αλβανούς (Motti-Stefanidi et al., 2008).
 - δ. Προβλέπεται ότι θα προκύψει θετική-αρνητική ασυμμετρία (Otten & Mummendey, 2000. Verkuyten, 2003) και στις δύο εθνοτικές ομάδες, δηλαδή οι μαθητές θα επιδιώξουν θετική διαφοροποίηση αποδίδοντας περισσότερα θετικά γνωρίσματα στην ενδοομάδα τους και λιγότερα αρνητικά στην εξωομάδα. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με το μοντέλο κοινωνικογνωστικών πεδίων συλλογισμού (Turiel, 1988. Killen et al., 2002), προβλέπουμε ότι στις υποθετικές ιστορίες:
 - ε. Το πεδίο συλλογισμού θα αναδειχθεί σε κύρια επίδραση. Όλοι οι μαθητές θα αποδοκιμάζουν περισσότερο την αρνητική συμπεριφορά που αφορά το ηθικό πεδίο παρά το κοινωνικό/συμβατικό.
 - στ. Η ηλικία και η εθνοτική προέλευση θα αλληλεπιδρούν με τα πεδία συλλογισμού. Δηλαδή όλοι οι μαθητές, ανεξαρτήτως ηλικίας και εθνότητας, δεν θα ανέχονται αρνητικές συμπεριφορές στο ηθικό πεδίο, ενώ οι μικρότεροι μαθητές και οι Αλβανοί θα είναι περισσότερο καταδικαστικοί αναφορικά με το κοινωνικό/συμβατικό πεδίο.
 - ζ. Τα κορίτσια θα είναι λιγότερο ανεκτικά στις αρνητικές συμπεριφορές με βάση εμπειρικά δεδομένα (Killen & Stangor, 2001).
- Επιπρόσθετα, η επίδραση του πλαισίου στη διαμόρφωση των στάσεων θα διερευνηθεί και σε σχέση με την έκταση της πολιτισμικής ποικιλότητας στη μαθητική τάξη, τη στιγμή που η θεωρία ανάπτυξης κοινωνικής ταυτότητας SIDT (Nesdale, 2004) μας οδηγεί στο συμπέρασμα πως η πολυπολιτισμικότητα ενδεχομένως να συσχετίζεται με τη διαμόρφωση των συνθηκών για την ανάγκη ταύτισης με την ενδοομάδα ή για την ανάπτυξη αισθήματος απειλής από την εξωομάδα.

δα. Συγκεκριμένα, θα διεξαχθούν συσχετίσεις τόσο με τις εξωομαδικές όσο και με τις ενδοομαδικές στάσεις, γιατί η τελευταία σχέση έχει μελετηθεί λιγότερο στην ελληνική βιβλιογραφία (π.χ. *Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, 2001. Μυτίλης, 1998). Ο βαθμός συσχέτισης θα υπολογιστεί ξεχωριστά για τις δύο εθνοτικές ομάδες, καθώς απουσιάζει η διερεύνησή της σε δείγματα μαθητών που ανήκουν στις μειονότητες. Τέλος, ο βαθμός συσχέτισης μεταξύ πολιτισμικής ποικιλοπληξίας και στάσεων θα διερευνηθεί με βάση και τις δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις (απόδοση γνωρισμάτων και αξιολογήσεις αρνητικών συμπεριφορών), ώστε να εξακριβωθεί η συγκρισιμότητα των αποτελεσμάτων.

2. Μέθοδος

Δείγμα

Στη μελέτη συμμετείχε δείγμα 210 μαθητών (98 αγόρια και 112 κορίτσια) ηλικίας από 7 χρόνων και 8 μηνών έως 12 χρόνων και 9 μηνών ($MO=10,16$, $TA=1,31$). Οι μισοί από τους συμμετέχοντες ήταν Έλληνες και οι μισοί Αλβανοί, οι οποίοι φοιτούσαν σε δημόσια δημοτικά σχολεία της ευρύτερης περιοχής των Αθηνών. Ποσοστό 22% των μαθητών στις τάξεις των συμμετεχόντων ήταν μη ελληνικής προέλευσης, κυρίως από την Αλβανία, αλλά υπήρχαν μαθητές και από τη Ρουμανία, την Πολωνία, από χώρες της Αφρικής και της πρώην Σοβιετικής Ένωσης. Ένα μικρότερο δείγμα, αποτελούμενο από 160 μαθητές, 80 αγόρια και 80 κορίτσια, ίσα κατανεμημένα ανάμεσα σε Έλληνες και Αλβανούς, δημιουργήθηκε από τις δύο ακραίες ηλικιακές ομάδες του συνολικού δείγματος. Η ηλικία της ομάδας των μικρών παιδιών κυμαινόταν από 7 χρόνια και 8 μήνες έως 9 χρόνια και 10 μήνες ($MO=8,6$ $TA=0,46$) και των μεγάλων από 10 χρόνια και 10 μήνες έως 12 χρόνια και 9 μήνες ($MO=11,5$ $TA=0,47$). Το μικρότερο αυτό δείγμα χρησιμοποιήθηκε μόνο στις αναλύσεις διακύμανσης, με στόχο τη συστηματική εξέταση πιθανών αναπτυξιακών αλλαγών και τη μεγιστοποίηση της στατιστικής δύναμης αυτής της ανάλυσης.

Εργαλεία μέτρησης και διαδικασία

ΘΑΣΟΠ

Αναπτύξαμε ένα εργαλείο με το ακρωνύμιο ΘΑΣΟΠ (Θετικές-Αρνητικές Στάσεις προς Ομάδες Παιδιών) σε δύο φάσεις. Στην πρώτη φάση δημιουργήθηκε μία λίστα με 21 θετικά και 34 αρνητικά αξιολογικά γνωρίσματα. Ορισμένα από αυτά ήταν ίδια με αυτά του MRA (Aboud, 2003) κατάλληλα προσαρμοσμένα στα ελληνικά, ενώ άλλα προτάθηκαν από 30 σπουδαστές αναπτυξιακής ψυχολογίας. Οι σπουδαστές κλήθηκαν να αναφέρουν επίθετα τα οποία περιέγραφαν θετικά και αρνητικά γνωρίσματα παιδιών. Στη δεύτερη φάση δώδεκα αγόρια και κορίτσια ηλικίας 9 έως 11 ετών βαθμολόγησαν όλα τα επίθετα σε σχέση με την έντασή τους («Πόσο πολύ θετικό/αρνητικό πιστεύεις ότι είναι αυτό το χαρακτηριστικό;») από το 1 (καθόλου) έως το 5 (πάρα πολύ). Επιλέχθηκαν δέκα θετικά (π.χ. ευγενής, ειλικρινής, συνεργάσιμος) και δέκα αρνητικά επίθετα (π.χ. εγωιστής, επιθετικός, ψεύτης) με τη μέση βαθμολογία να υπερβαίνει αξιόπιστα το 4 ($p<0,01$). Το κάθε επίθετο ήταν τυπωμένο σε μία κάρτα και συνοδευόταν από την περιγραφή μιας συμπεριφοράς (π.χ. ειλικρινής, λέει πάντα την αλήθεια). Επιπλέον, υπήρχαν τέσσερις κάρτες με ουδέτερες περιγραφές (π.χ. του αρέσει να κάνει ποδήλατο). Δημιουργήθηκαν δύο όμοια τέτοια σύνολα καρτών με 24 κάρτες το καθένα.

Τα παιδιά έπαιρναν ένα ζευγάρι κάρτες με το ίδιο επίθετο και έπρεπε να ρίξουν την καθεμία στο ένα από τα δύο κουτιά που έγραφαν απέξω το ένα «Αλβανία» και το άλλο «Ελλάδα» σύμφωνα με τις ακόλουθες οδηγίες:

Έχω εδώ μερικές κάρτες που περιγράφουν κάποια παιδιά, δύο κουτάκια, ένα για την Ελλάδα και ένα για την Αλβανία, και ένα φάκελο για τις κάρτες που θα μας περισσέψουν από αυτό το παιχνίδι. Κάθε φορά θα σου δίνω δύο κάρτες που θα περιγράφουν ένα παιδί. Αν πιστεύεις ότι περιγράφει ένα παιδί που είναι μόνο από την Ελλάδα, θα βάζεις μια κάρτα στο κουτάκι της Ελλάδας και την κάρτα που περισσεύει θα τη βάζεις σε αυτό το φάκελο. Αν πάλι νομίζεις ότι περιγράφει μόνο ένα

παιδί που είναι από την Αλβανία, θα βάζεις μια κάρτα στο κουτάκι της Αλβανίας και την κάρτα που περισσεύει σε αυτό το φάκελο. Αν νομίζεις ότι το παιδί που περιγράφει η κάρτα θα μπορούσε να είναι και από την Ελλάδα και από την Αλβανία, τότε θα βάλεις μία από τις κάρτες στο κουτάκι για τα παιδιά από την Ελλάδα, και μία κάρτα στο κουτάκι για τα παιδιά από την Αλβανία [και καμία στο φάκελο].

Όλα τα παιδιά ξεκίνησαν με μια δοκιμή για να εξασφαλιστεί ότι το έργο ήταν κατανοητό. Οι θετικοί και οι αρνητικοί προσδιορισμοί ήταν τυχαία ανακατεμένοι με τις ουδέτερες περιγραφές, και όλες οι περιγραφές ήταν γραμμένες τόσο στο θηλυκό όσο και το αρσενικό γένος και χορηγούνταν ανάλογα με το φύλο του παιδιού.

Ο αριθμός θετικών και αρνητικών γνωρισμάτων που έβαζε το παιδί στο κάθε κουτί μετρήθηκε, και με βάση τα δεδομένα υπολογίστηκαν έξι δείκτες προσδιορισμών για την κάθε εθνοτική ομάδα: (α) δύο δείκτες θετικών προσδιορισμών (ΔΘ), ένας για την ενδοομάδα και ένας για την εξωομάδα, και δύο δείκτες αρνητικών προσδιορισμών (ΔΑ), ένας για την ενδοομάδα και ένας για την εξωομάδα, με εύρος 0 έως 10, και (β) δύο δείκτες συνολικής εκτίμησης (ΔΕ) που αντιπροσώπευαν τη γενική εκτίμηση της ενδοομάδας και της εξωομάδας. Οι ΔΕ υπολογίστηκαν αφαιρώντας τον αριθμό των αρνητικών από τον αριθμό των θετικών γνωρισμάτων, εφαρμόζοντας την πρακτική προηγούμενων ερευνών (π.χ. Aboud, 2003). Η τιμή ΔΕ είχε εύρος -10 έως +10. Η εσωτερική συνέπεια υπολογίστηκε για τα αρνητικά και τα θετικά επίθετα του ΘΑΣΟΠ και για τις δύο ομάδες μαθητών, και οι τιμές κυμάνθηκαν από Cronbach's $\alpha=0,66$ έως $\alpha=0,80$.

Τέλος, με βάση τις πληροφορίες που έδωσαν οι μαθητές για την παρουσία μη Ελλήνων μαθητών στην τάξη, υπολογίστηκε και ένας δείκτης πολιτισμικής ποικιλότητας (ΔΠΠ) που αντιπροσώπευε το ποσοστό μη Ελλήνων μαθητών στην τάξη.

Υποθετικές ιστορίες

Κατασκευάστηκαν δύο ιστορίες που περιγράφαν υποθετικές καταστάσεις σε ένα σχολικό

κό περιβάλλον και οι μαθητές κλήθηκαν να κρίνουν μια πρακτική διαχωρισμού στο παιχνίδι και μια προσπάθεια αποκλεισμού σε σχέση με εκλογές στην τάξη:

(α) Σε ένα Δημοτικό Σχολείο, στα διαλείμματα, τα παιδιά που είναι και από την Ελλάδα και από την Αλβανία παίζουν χωριστά. Τα Ελληνάκια με τα Ελληνάκια και τα Αλβανάκια με τα Αλβανάκια. Όταν έρχεται ένα καινούργιο παιδί στο σχολείο, που δεν το ξέρει αυτό, και πάει να παίξει με τα παιδιά της άλλης ομάδας, τότε δεν το αφήνουν και επιμένουν ότι αν είναι Ελληνάκι πρέπει να παίξει με τα Ελληνάκια, και αν είναι Αλβανάκι με τα Αλβανάκια.

Ερ: Πειράζει ή δεν πειράζει που τα παιδιά παίζουν χωριστά;

(β) Στις εκλογές της έκτης Δημοτικού, ο Μπεσνίκ, που είναι από την Αλβανία, αποφασίζει να βάλει υποψηφιότητα. Παρόλο που παίρνει τις περισσότερες ψήφους, το συμβούλιο της τάξης του λέει «καλύτερα να κάνουμε πρόεδρο τάξης τον Αντρέα για να μην έχουμε προβλήματα». Ο Μπεσνίκ δε συμφωνεί καθόλου και επιμένει ότι αφού συγκέντρωσε τις περισσότερες ψήφους, πρέπει να γίνει **αυτός** πρόεδρος.

Ερ: Πειράζει ή δεν πειράζει που ο Μπεσνίκ επιμένει να γίνει πρόεδρος;

Ζητήθηκε επίσης από τους μαθητές να επανεξετάσουν την κρίση τους για το θεμιτό ή μη θεμιτό του διαχωρισμού/αποκλεισμού με οκτώ επιπλέον ερωτήσεις μετά την παρουσίαση υποθετικής κοινωνικής και γονικής πίεσης για αλλαγή της αρχικής τους κρίσης (π.χ. «Αν όμως οι γονείς σου έλεγαν ότι..., τότε πάλι θα πείραζε/δε θα πείραζε που...;»). Η παρούσα ανάλυση περιορίζεται στο πόσες φορές οι μαθητές έδειξαν ανοχή για το διαχωρισμό/αποκλεισμό αυθόρμητα αλλά και κάτω από πιέσεις για αλλαγή κρίσης, με τιμή που κυμαινόταν από 0 (ανοχή διαχωρισμού/αποκλεισμού) μέχρι 10 (απόρριψη διαχωρισμού/αποκλεισμού).

Η συλλογή δεδομένων έγινε στο πλαίσιο εκτεταμένης μελέτης με ατομικές συνεντεύξεις διάρκειας περίπου μίας ώρας. Τις συνεντεύξεις

πήραν 11 άνδρες και γυναίκες σπουδαστές, δύο εκ των οποίων αλβανικής προέλευσης. Οι περισσότερες συνεντεύξεις έγιναν στα σπίτια των παιδιών και σε λίγες περιπτώσεις στο χώρο του σχολείου. Η συλλογή όλων των δεδομένων έγινε κατόπιν συγκατάθεσης των γονιών, οι οποίοι ενημερώθηκαν στη μητρική τους γλώσσα για το σκοπό της μελέτης.

3. Αποτελέσματα

Απόδοση γνωρισμάτων

Στόχος των αρχικών αναλύσεων ήταν να καθοριστεί κατά πόσο οι γενικοί δείκτες εκτίμησης (ΔΕ) εκφράζουν αξιόπιστα ενδοομαδική εύνοια ή/και εξωομαδική προκατάληψη. Μια σειρά κριτηρίων t ενός δείγματος υπολογίστηκε ώστε να διαπιστωθεί αν οι ενδοομαδικοί και οι εξωομαδικοί ΔΕ των Ελλήνων και των Αλβανών μαθητών διέφεραν σημαντικά από το σημείο μηδέν. Το σημείο 0 ως παρατηρούμενη τιμή εκφράζει ουδετερότητα, γιατί υποδηλώνει ότι οι μαθητές απέδωσαν τον ίδιο αριθμό θετικών και αρνητικών γνωρισμάτων στις υπό κρίση ομάδες. Παρατηρήθηκε ενδοομαδική εύνοια τόσο στους Έλληνες [$MO=2,25$, $TA=3,40$, $t(79)=5,90$, $p<0,001$] όσο και στους Αλβανούς μαθητές [$MO=2,67$, $TA=3,90$, $t(77)=6,05$, $p<0,001$]. Όπως προκύπτει από τους εξωομαδικούς ΔΕ, οι Έλληνες μαθητές ήταν ουδέτεροι προς τους Αλβανούς [$MO=-0,75$, $TA=4,90$, $t(79)=1,36$, $p=0,10$] σε αντίθεση με τους Αλβανούς που εμφάνισαν εύνοια προς τους Έλληνες [$MO=1,04$, $TA=3,90$, $t(77)=2,37$, $p<0,01$]. Αυτά τα ευρήματα επιβεβαιώνουν τις υποθέσεις α και β, σύμφωνα με τις οποίες η ενδοομαδική εύνοια εκφράζεται εξίσου και από τις δύο εθνικές ομάδες, ενώ οι εξωομαδικές στάσεις διαφοροποιούνται ανάλογα με την εθνότητα. Στη συνέχεια ακολουθεί ανάλυση που βασίζεται στους δείκτες θετικότητας και αρνητικότητας με σκοπό την περαιτέρω διερεύνηση του τρόπου απόδοσης γνωρισμάτων.

Οι ενδοομαδικές και οι εξωομαδικές εκτιμήσεις για τα θετικά και τα αρνητικά γνωρίσματα υποβλήθηκαν σε μια 2 (εθνική προέλευση: Έλληνες, Αλβανοί) \times 2 (ηλικία: μικροί, μεγάλοι) \times 2 (φόρτιση γνωρισμάτων: αρνητική, θετική) \times 2

(υπό κρίση ομάδα: ενδοομάδα, εξωομάδα) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επανάληψη στους δύο τελευταίους παράγοντες.

Η φόρτιση των γνωρισμάτων είχε κύρια επίδραση [$F(1,156)=42,34$, $p<0,001$], καθώς συνολικά ο δείκτης θετικότητας (ΔΘ) ήταν σημαντικά μεγαλύτερος από το δείκτη αρνητικότητας (ΔΑ) ($MO_{\Theta}=7,48$, $TA_{\Theta}=2,13$ εν. $MO_A=6,18$, $TA_A=2,84$). Η φόρτιση αλληλεπίδρασε με την «υπό κρίση» ομάδα [$F(1,156)=20,52$, $p<0,001$] επιβεβαιώνοντας την πρόβλεψη γ περί θετικής-αρνητικής ασυμμετρίας. Όπως παρουσιάζεται στον Πίνακα 1 (στήλη στο τελικό σύνολο), οι μαθητές απέδωσαν στην ενδοομάδα τους σημαντικά περισσότερα θετικά γνωρίσματα ($MO_{\Theta}=8,12$) παρά αρνητικά ($MO_A=5,70$), ενώ δεν παρατηρήθηκε διαφοροποίηση στην απόδοση θετικών και αρνητικών γνωρισμάτων όταν αξιολογούσαν την εξωομάδα ($MO_{\Theta}=6,84$ εν. $MO_A=6,66$). Η φόρτιση αλληλεπίδρασε και με την εθνότητα [$F(1,156)=7,578$, $p=0,007$], καθώς η διαφορά στην απόδοση περισσότερων θετικών παρά αρνητικών προσδιορισμών συνολικά ήταν μεγαλύτερη στους Αλβανούς ($MO_{\Theta}=7,81$, $TA_{\Theta}=2,14$ εν. $MO_A=5,96$, $TA_A=2,75$) απ' ό,τι στους Έλληνες μαθητές ($MO_{\Theta}=7,15$, $TA_{\Theta}=2,18$ εν. $MO_A=6,40$, $TA_A=2,88$). Προέκυψε επίσης άλλη μια αλληλεπίδραση ανάμεσα στην εθνότητα προέλευσης και την «υπό κρίση» ομάδα [$F(1,156)=74,84$, $p<0,001$], όπου οι Έλληνες μαθητές απέδωσαν συνολικά περισσότερα γνωρίσματα στην ενδοομάδα τους ($MO_E=7,39$) απ' ό,τι στους Αλβανούς ($MO_A=6,16$), ενώ αντίθετα οι Αλβανοί μαθητές απέδωσαν συνολικά περισσότερα γνωρίσματα στους Έλληνες ($MO_E=7,34$) απ' ό,τι στην ενδοομάδα τους ($MO_A=6,44$) [βλ. Πίνακα 1, συνολικές στήλες ανά εθνική προέλευση].

Επίσης, διαπιστώθηκε αλληλεπίδραση τριπλής κατεύθυνσης ανάμεσα στη φόρτιση γνωρισμάτων, την εθνική προέλευση και την ηλικία [$F(1,156)=4,26$, $p=0,041$], που διασαφηνίζει την προαναφερθείσα διπλής κατεύθυνσης αλληλεπίδραση ανάμεσα στη φόρτιση γνωρισμάτων και την εθνική προέλευση. Ενώ οι μεγαλύτερης ηλικίας μαθητές απέδωσαν περισσότερους θετικούς παρά αρνητικούς προσδιορισμούς, και ενώ αυτή η διαφοροποίηση ήταν του ίδιου μεγέθους και για τις δύο εθνότητες (Έλληνες: $MO_{\Theta}=7,31$,

Πίνακας 1
Μέσοι όροι και τυπικές αποκλίσεις στους δείκτες ΘΑΣΟΠ
σύμφωνα με την εθνοτική προέλευση των μαθητών

			Έλληνες μαθητές (N=80)			Αλβανοί μαθητές (N=80)	Σύνολο
Δείκτες ΘΑΣΟΠ	Μικροί	Μεγάλοι	Σύνολο	Μικροί	Μεγάλοι	Σύνολο	
Ενδοομάδα							
ΔΘ*	8,60 (1,65)	8,42 (1,22)	8,51 (1,4)	7,50 (2,20)	7,98 (2,04)	7,74 (2,1)	8,12 (1,88)
ΔΑ**	6,12 (2,76)	6,40 (2,92)	6,26 (2,8)	4,87 (2,93)	5,40 (2,78)	5,14 (2,8)	5,70 (2,88)
Σύνολο	7,36 (2,58)	7,41 (2,44)	7,39 (2,50)	6,19 (2,89)	6,69 (2,75)	6,44 (2,82)	6,91 (2,70)
Εξωομάδα							
ΔΘ*	5,37 (3,17)	6,20 (2,64)	5,79 (2,9)	8,05 (1,20)	7,25 (2,34)	7,89 (2,2)	6,84 (2,77)
ΔΑ**	7,30 (2,60)	5,77 (3,11)	6,54 (2,9)	6,27 (2,82)	7,30 (2,43)	6,79 (2,7)	6,66 (2,80)
Σύνολο	6,34 (3,04)	5,99 (2,87)	6,16 (2,95)	7,16 (2,59)	7,51 (2,38)	7,34 (2,48)	6,75 (2,79)

Οι τιμές στις παρενθέσεις εκφράζουν την Τυπική Απόκλιση, * Δείκτης Θετικότητας ** Δείκτης Αρνητικότητας

$TA_{\Theta}=2,33$ εν. $MO_A=6,09$, $TA_A=3,01$, Αλβανοί: $MO_{\Theta}=7,85$, $TA_{\Theta}=2,19$, εν. $MO_A=6,35$, $TA_A=2,76$), αυτή η απόκλιση απουσίαζε στους Έλληνες μικρότερης ηλικίας, που απέδωσαν τόσα θετικά όσα και αρνητικά γνωρίσματα ($MO_{\Theta}=6,99$, $TA_{\Theta}=2,99$ εν. $MO_A=6,71$, $TA_N=7,31$), ενώ στους συνομήλικούς τους Αλβανούς η απόκλιση ήταν η μέγιστη συγκριτικά με όλες τις άλλες ομάδες ($MO_{\Theta}=7,77$, $TA_{\Theta}=2,10$ εν. $MO_A=5,57$, $TA_N=2,95$). Συμπερασματικά, φαίνεται ότι η τάση των παιδιών να αποδίδουν περισσότερα θετικά παρά αρνητικά παρατηρείται σε όλες τις υποομάδες εκτός από τους μικρής ηλικίας Έλληνες μαθητές που αποδίδουν παρόμοιο αριθμό θετικών και αρνητικών γνωρισμάτων.

Τέλος, βρέθηκε αλληλεπίδραση τετραπλής κατεύθυνσης ανάμεσα στη φόρτιση των γνωρισμάτων, την εθνοτική προέλευση, την ηλικία και την υπό κρίση ομάδα [$F(1,156)=4,26$, $p=0,041$]. Όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, οι μικρότεροι Αλ-

βανοί μαθητές έδωσαν το μεγαλύτερο αριθμό γνωρισμάτων όταν εκχωρούσαν θετικά χαρακτηριστικά στην εξωομάδα και το μικρότερο αριθμό όταν εκχωρούσαν αρνητικά χαρακτηριστικά στην ενδοομάδα. Επίσης, από τον τρόπο που απέδωσαν τα γνωρίσματα βάσει της φόρτισής τους στις δύο υπό κρίση ομάδες, διαφαίνεται ότι έχουν ευνοϊκή στάση και για την ενδοομάδα και για την εξωομάδα. Αντίθετα, οι μεγαλύτερης ηλικίας Αλβανοί μαθητές έδωσαν ισάριθμους θετικούς χαρακτηρισμούς και στην ενδοομάδα και στην εξωομάδα, ο αριθμός των οποίων ήταν παρόμοιος και για τους αρνητικούς χαρακτηρισμούς που απέδωσαν στην εξωομάδα. Κατά συνέπεια, εξέφρασαν συνολικά εξωομαδική ουδετερότητα και ενδοομαδική εύνοια. Αναφορικά με τις ηλικιακές διαφοροποιήσεις στο δείγμα των Ελλήνων, οι μικρότερης ηλικίας μαθητές έδωσαν το μεγαλύτερο αριθμό γνωρισμάτων όταν απέδιδαν θετικά χαρακτηριστικά

Πίνακας 2
Συσχετίσεις ανάμεσα στους ενδοομαδικούς και της εξωομαδικούς δείκτες
σύμφωνα με την εθνοτική προέλευση

Εξωομαδικοί δείκτες	Ενδοομαδικοί δείκτες					
	Έλληνες ^α			Αλβανοί ^β		
	Θετικοί	Αρνητικοί	ΔΕ	Θετικοί	Αρνητικοί	ΔΕ
ΔΘ	-0,16	0,46**	-0,43**	0,17	0,28**	-0,10
ΔΑ	0,35**	-0,17	0,29**	0,15	0,23*	-0,08
ΔΕ	-0,30**	0,37**	-0,43**	-0,01	0,01	-0,01

* $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ ^αN=105 ^βN=105

στην ενδοομάδα και το μικρότερο όταν απέδιδαν θετικά στην εξωομάδα. Αντίθετα, ενώ οι μεγαλύτερης ηλικίας Έλληνες μαθητές, όπως και οι μικρότεροι, έδωσαν το μεγαλύτερο αριθμό γνωρισμάτων όταν απέδιδαν θετικά χαρακτηριστικά στην ενδοομάδα τους, ωστόσο έδωσαν τους λιγότερους προσδιορισμούς όταν απέδιδαν αρνητικά στην εξωομάδα.

Συνοπτικά λοιπόν, σύμφωνα με τις υποθέσεις α και β, όλοι οι μαθητές, ανεξαρτήτως εθνοτικής προέλευσης και ηλικίας, εξέφρασαν ενδοομαδική εύνοια, σημαντική ωστόσο διαφορά διαπιστώθηκε στον τρόπο που οι δύο εθνοτικές ομάδες έβλεπαν τον «άλλο». Οι Αλβανοί μαθητές είχαν συνολικά πιο θετική άποψη για τον «άλλο» από ό,τι οι Έλληνες (7,34 εν. 6,16, βλ. Πίνακα 1), και η διαφορά αυτή φαίνεται να οφείλεται στις σημαντικές διαφορές ανάμεσα στους μικρότερους μαθητές των δύο εθνοτήτων. Ενώ λοιπόν στη μικρότερη ηλικία οι Έλληνες ήταν καταφανώς αρνητικοί, οι Αλβανοί ήταν καταφανώς θετικοί, ενώ οι μεγαλύτεροι μαθητές και από τις δύο εθνότητες ήταν εξίσου ουδέτεροι προς την εξωομάδα. Συμπερασματικά, οι μαθητές όλων των ηλικιών και των εθνοτικών ομάδων εκφράζουν ενδοομαδική εύνοια, προσδίδοντας περισσότερους θετικούς από αρνητικούς προσδιορισμούς. Όμως η στάση τους απέναντι στην εξωομάδα, ενώ είναι ουδέτερη στους μεγάλους μαθητές και των δύο εθνικοτήτων, είναι αρνητική στους μικρούς Έλληνες και θετική στους μεγάλους Αλβανούς.

Με σκοπό τη διερεύνηση ύπαρξης αμοιβαιότητας στάσεων, έγιναν συσχετίσεις ανάμεσα σε ΔΘ, ΔΑ και ΔΕ στο συνολικό δείγμα (N=210) αυτή τη φορά (βλ. Πίνακα 2). Η απόφαση βασίστηκε (α) στην απουσία κύριας επίδρασης της ηλικίας σε όλες τις προηγούμενες αναλύσεις που συνέκριναν τους εννιάχρονους με τους εντεκάχρονους μαθητές στις τιμές αυτές και (β) στη διαπίστωση ότι στο συνολικό δείγμα η ηλικία δεν συσχετιζόταν με κανέναν από τους ενδοομαδικούς και τους εξωομαδικούς δείκτες.

Σύμφωνα με την υπόθεση γ, διαπιστώθηκε μια αμοιβαία σχέση ανάμεσα στον ενδοομαδικό και τον εξωομαδικό ΔΕ στους Έλληνες μαθητές ($r = -0,43$) αλλά όχι στους Αλβανούς ($r = 0,01$). Συγκεκριμένα, όσο περισσότερα θετικά γνωρίσματα απέδιδαν οι Έλληνες μαθητές στην ενδοομάδα τόσο περισσότερα αρνητικά απέδιδαν στους Αλβανούς ($r = 0,35$) και έτειναν να έχουν λιγότερο θετική άποψη γι' αυτούς συνολικά ($r = -0,30$). Παρόμοια, όσο περισσότερα αρνητικά γνωρίσματα απέδιδαν οι Έλληνες μαθητές στην ενδοομάδα τόσο περισσότερα θετικά απέδιδαν στους Αλβανούς ($r = 0,46$) και έτειναν να έχουν θετικότερη άποψη γι' αυτούς συνολικά ($r = 0,37$). Αυτή η αμοιβαιότητα ή αντίστροφη σύζευξη ανάμεσα στους ενδοομαδικούς και τους εξωομαδικούς ΔΕ των Ελλήνων ήταν παρόμοιου μεγέθους με αυτήν της Aboud (2003) η οποία μέτρησε τη στάση λευκών μαθητών για την ενδοομάδα και την εξωομάδα (μαύροι μαθητές) σε φυλετικά ομοιογενή σχολεία.

Πίνακας 3
Μέσο ποσοστό απόρριψης αρνητικών συμπεριφορών σύμφωνα με το πεδίο κρίσης, την ηλικία, το φύλο και την εθνотική προέλευση

	Παιχνίδι Ομηλίκων	Εκλογές Τάξης	Συνολικά
Ηλικία			
Μικρότεροι	0,71 (0,45)	0,75 (0,44)	0,73
Μεγαλύτεροι	0,79 (0,41)	0,94 (0,24)	0,86
Φύλο			
Κορίτσια	0,84 (0,37)	0,85 (0,36)	0,84
Αγόρια	0,66 (0,48)	0,84 (0,37)	0,75
Εθνότητα			
Αλβανοί	0,83 (0,38)	0,81 (0,39)	0,82
Έλληνες	0,67 (0,47)	0,88 (0,33)	0,78
Συνολικά	0,75 (0,43)	0,84 (0,36)	

Οι τιμές στις παρενθέσεις εκφράζουν την Τυπική Απόκλιση

Η έλλειψη αμοιβαιότητας ανάμεσα στους ενδοομαδικούς και τους εξωομαδικούς ΔΕ για τους Αλβανούς μαθητές ενισχύεται και από τη διαπίστωση στατιστικά σημαντικής συσχέτισης μόνο ανάμεσα σε δύο από τα εννέα ζεύγη δεικτών. Συγκεκριμένα, οι Αλβανοί μαθητές εμφάνισαν μόνο αντίστροφη μεροληψία ($r=0,28$) και όχι απλή μεροληψία ($r=0,15$). Το εύρημα αυτό δείχνει ότι η τάση των μαθητών να αποδίδουν αρνητικά γνωρίσματα στην ενδοομάδα συσχετιζόταν με την τάση απόδοσης θετικών στην εξωομάδα. Επιπρόσθετα, ο ενδοομαδικός ΔΑ είχε θετική συσχέτιση με τον εξωομαδικό ΔΑ ($r=0,23$), ενώ δεν διαπιστώθηκε στατιστικά αξιόπιστη σχέση ανάμεσα στους ΔΘ ($r=0,17$). Επομένως, οι Αλβανοί μαθητές έτειναν να βλέπουν ότι ο εαυτός τους και η εξωομάδα διέθεταν ή στερούσαν εξίσου αρνητικά γνωρίσματα ενώ, αντίθετα, οι Έλληνες μαθητές δεν έβλεπαν τον εαυτό τους και την εξωομάδα να συσχετίζονται ούτε στα θετικά ($r=-0,16$) ούτε στα αρνητικά γνωρίσματα ($r=-0,17$).

Υποθετικές ιστορίες διαχωρισμού/αποκλεισμού

Αυτή η ενότητα παρουσιάζει τις αναλύσεις των αξιολογικών κρίσεων των μαθητών ως προς τις αρνητικές συμπεριφορές που περιγράφονται στις δύο υποθετικές ιστορίες. Οι κρίσεις, όπου 0=δεν πειράζει (να διαχωρίζουν/αποκλείουν) και 1=πειράζει, υποβλήθηκαν σε μια 2 (εθνотική προέλευση: Έλληνες, Αλβανοί) \times 2 (ηλικία: μικροί, μεγάλοι) \times 2 (φύλο: αγόρια, κορίτσια) \times 2 (πεδίο συλλογισμού: ηθικό, κοινωνικό/συμβατικό) ανάλυση διακύμανσης (ANOVA) με επανάληψη στον τελευταίο παράγοντα.

Σύμφωνα με την υπόθεση ε, διαπιστώθηκε ότι το πεδίο συλλογισμών (ιστορία) αναδείχθηκε σε κύρια επίδραση [$F(1, 152)=5,18, p=0,024$], υποδηλώνοντας ότι οι μαθητές αποδοκίμαζαν τον αποκλεισμό (ιστορία εκλογών) περισσότερο από το διαχωρισμό (ιστορία παιχνιδιού συνομηλίκων) ($MO_A=0,84$ εν. $MO_\Delta=0,75$). Όπως προβλέφθηκε στην υπόθεση ζ, το φύλο είχε κύρια επίδραση [F

(1, 152)=4,36, $p=0,039$], καθώς τα κορίτσια ήταν λιγότερο ανεκτικά από τα αγόρια στις αρνητικές συμπεριφορές [$MO_K=0,84$ εν. $MO_A=0,75$]. Η ηλικία, αντίθετα με την πρόβλεψη στ, αναδείχθηκε σε κύρια επίδραση [$F(1, 152)=8,54$, $p=0,004$], καθώς οι μικρότεροι μαθητές εξέφρασαν λιγότερη αποδοκμασία από τους μεγαλύτερους ($MO_{μκ}=0,73$ εν. $MO_{μν}=0,86$), και δεν αλληλεπίδρασε με το πεδίο συλλογισμού [$F(1, 152)=1,86$, $p=0,174$]. Στη συνέχεια, το πεδίο συλλογισμού αλληλεπίδρασε με την εθνοτική προέλευση, επιβεβαιώνοντας την υπόθεση στ [$F(1, 152)=6,66$, $p=0,011$], και με το φύλο [$F(1, 152)=8,54$, $p=0,004$]. Οι Αλβανοί μαθητές και τα κορίτσια γενικά ήταν πάντα καταδικαστικοί, ενώ οι Έλληνες μαθητές και τα αγόρια επηρεάστηκαν από το πεδίο συλλογισμού και αποδοκίμασαν περισσότερο τον αποκλεισμό (ιστορία εκλογών), που αφορά το ηθικό πεδίο, παρά το διαχωρισμό (ιστορία παιχνιδιού συνομηλικών), που αφορά το κοινωνικό/συμβατικό πεδίο.

Συσχετίσεις ανάμεσα στην πολιτισμική ποικιλότητα στην τάξη, την απόδοση γνωρισμάτων και τις αξιολογικές κρίσεις

Κύριος στόχος των αναλύσεων της ενότητας αυτής ήταν να εξεταστεί κατά πόσο η εθνοτική ανομοιογένεια της σχολικής τάξης σχετίζεται με τη διαμόρφωση των μαθητικών στάσεων. Η διερεύνηση της πιθανής σχέσης ανάμεσα στο δείκτη πολιτισμικής ποικιλότητας (ΔΠΠ) στην τάξη των μαθητών και στους δείκτες εκτίμησης (ΔΕ) καθώς και στις αξιολογικές κρίσεις αρνητικών συμπεριφορών έγινε με μια σειρά συσχετίσεων Pearson. Αναφορικά με τους Αλβανούς μαθητές, όσο μεγαλύτερη ήταν η πολιτισμική ποικιλότητα στην τάξη, τόσο ευνοϊκότερες ήταν οι συνολικές εκτιμήσεις (ΔΕ) για την ενδοομάδα και την εξωομάδα ($r=0,25$, $p=0,01$ και $r=0,22$, $p=0,03$ αντίστοιχα). Τα ευρήματα αυτά μπορούν να αποδοθούν αφενός στη θετική συσχέτιση ανάμεσα στο ΔΠΠ και τον ενδοομαδικό ΔΘ ($r=0,24$, $p=0,016$), και αφετέρου στην αρνητική συσχέτιση ανάμεσα στο ΔΠΠ και τον εξωομαδικό ΔΑ ($r=-0,22$, $p=0,024$). Αναφορικά με τους Έλληνες μαθητές, διαπιστώθηκε πως όσο αυξανόταν η πολιτισμική ποικιλότητα στην τάξη, τόσο λιγότερο ευνοϊκή ήταν η συνολική εκτίμηση (ΔΕ) προς την εξωο-

μάδα ($r=-0,20$, $p=0,039$). Η αρνητική αυτή συσχέτιση φαίνεται να συνδέεται με τη θετική συσχέτιση ανάμεσα στο ΔΠΠ και στον εξωομαδικό ΔΑ ($r=0,20$, $p=0,039$). Τέλος, από την ανάλυση συσχέτισης ΔΠΠ και αξιολογικών κρίσεων ($N: 2$ αρχικές + 8 κάτω από πίεση=10) δεν προέκυψε στατιστικά σημαντική σχέση ανάμεσα στο ΔΠΠ και το βαθμό αποδοχής/απόρριψης των αρνητικών συμπεριφορών για καμία εθνοτική ομάδα ($r=-0,12$ για τους Έλληνες και $r=0,12$ για τους Αλβανούς, και τα δύο $p>0,05$). Άρα, η πολιτισμική ποικιλότητα στη σχολική τάξη συνδέεται άμεσα με τις εξωομαδικές στάσεις, ειδικότερα στην απόδοση αρνητικών γνωρισμάτων, καθώς οι Αλβανοί μαθητές έδιναν λιγότερα και οι Έλληνες περισσότερα αρνητικά γνωρίσματα στην εξωομάδα, ενώ σχετίζεται και με την ενδοομαδική στάση της μειονότητας, καθώς οι Αλβανοί έδιναν περισσότερα θετικά γνωρίσματα στην ομάδα τους. Αντίθετα, η πολιτισμική ποικιλότητα δεν συνδέεται με αξιολογικές κρίσεις κοινωνικού αποκλεισμού/διαχωρισμού με βάση την εθνότητα.

Συγκρίνοντας τις δύο μεθοδολογικές προσεγγίσεις

Σκοπός των αναλύσεων αυτής της ενότητας ήταν να εξεταστεί αν οι στάσεις των μαθητών όπως εκφράστηκαν στην απόδοση γνωρισμάτων σχετίζεται με τον τρόπο που αυτοί αξιολόγησαν τις αρνητικές συμπεριφορές στις υποθετικές ιστορίες. Η διερεύνηση των πιθανών σχέσεων έγινε με μια σειρά συσχετίσεων Pearson μεταξύ των ενδοομαδικών και των εξωομαδικών ΔΑ, ΔΘ και ΔΕ με το σύνολο των 10 αξιολογικών κρίσεων στις υποθετικές ιστορίες. Οι αποκρίσεις των Ελλήνων και των Αλβανών μαθητών εξετάστηκαν χωριστά, επειδή είχε διαπιστωθεί πως η εθνοτική προέλευση αποτελούσε σημαντική μεσολαβούσα μεταβλητή και στις δύο προσεγγίσεις. Στους Έλληνες μαθητές μόνο ο εξωομαδικός ΔΕ είχε στατιστικά σημαντική συσχέτιση με τις αξιολογικές κρίσεις [$r=0,26$, $p=0,006$], υποδηλώνοντας ότι όσο ευνοϊκότερη ήταν η άποψη των Ελλήνων μαθητών για τους Αλβανούς, τόσο περισσότερο αποδοκίμαζαν τέτοιες τακτικές. Η εξέταση της φόρτισης των γνωρισμάτων έδειξε ότι η παραπάνω σχέση μπορούσε να αποδοθεί στη θετική συσχέτιση

ανάμεσα στη μη ανεκτικότητα και την απόδοση θετικών γνωρισμάτων στην εξωομάδα [$r=0,27$, $p=0,005$]. Καμία σημαντική σχέση δεν παρατηρήθηκε στο δείγμα των Αλβανών μαθητών.

4. Συζήτηση

Σύμφωνα με τις ερευνητικές υποθέσεις, όλοι οι μαθητές προσπάθησαν να διατηρήσουν μια θετική ταυτότητα (Tajfel, 1987. Tajfel & Turner, 1979), εκδηλώνοντας εύνοια με την εκχώρηση περισσότερων θετικών παρά αρνητικών γνωρισμάτων στην ενδοομάδα. Επιπρόσθετα, αν λάβουμε υπόψη την υπό κρίση ομάδα, διαπιστώνουμε πως η απόδοση των χαρακτηριστικών βάσει της φόρτισής τους διακρίνεται από θετική-αρνητική ασυμμετρία (Bennett et al., 1998. Otten & Mummendey, 2000), καθότι οι μαθητές απέδωσαν λιγότερα αρνητικά γνωρίσματα στην εξωομάδα και περισσότερα θετικά στην ενδοομάδα. Η εθνική προέλευση αναδείχθηκε σε σημαντικό ρυθμιστικό παράγοντα στη διαμόρφωση των εξωομαδικών στάσεων, καθώς οι Αλβανοί υιοθέτησαν μια συνολικά θετική στάση απέναντι στους Έλληνες, οι οποίοι, αντίθετα, υιοθέτησαν ουδέτερη στάση. Επομένως, η ενδοομαδική εύνοια που παρατηρήθηκε και στις δύο ομάδες δεν συνοδεύτηκε αυτόματα από εξωομαδική προκατάληψη, τη στιγμή που διαπιστώθηκε αμοιβαιότητα στάσεων στους Έλληνες αλλά όχι στους Αλβανούς μαθητές, όπως προβλέφθηκε. Τα ευρήματα αυτά στηρίζουν τη θεωρία ανάπτυξης κοινωνικής ταυτότητας SIDT (Nesdsale, 1999, 2004), που ισχυρίζεται ότι η αμοιβαιότητα εμφανίζεται κάτω από συνθήκες υψηλού βαθμού ταύτισης με την ενδοομάδα, και ανταγωνισμού ή/και απειλής από την εξωομάδα.

Οι Έλληνες μαθητές που προέρχονται από την κυρίαρχη κουλτούρα ενδέχεται να έχουν υψηλότερο βαθμό εθνικής ταύτισης, να θεωρούν τον εαυτό τους προνομιούχο και ανώτερο, και να ωθούνται να διατηρήσουν τη θετική ιδιαιτερότητα της ενδοομάδας μεγιστοποιώντας τις διαφορές στα γνωρίσματα. Η υπόθεση αυτή συμφωνεί με προηγούμενα ευρήματα που δείχνουν ότι, συγκρίνοντας τον εαυτό τους με τους Αλβανούς, οι Έλληνες μαθητές μεγιστοποίησαν την

ανομοιότητα μεταξύ των δύο εθνοτήτων, λέγοντας πως «διαφέρουν πολύ» και υπογραμμίζοντας τις αδυναμίες των Αλβανών συγκριτικά με τους ίδιους (Καρακίτσου κ.ά., 2005). Επίσης, η διαπιστωμένη ύπαρξη ξеноφοβίας στην ελληνική κοινωνία (Νικολάου, 2005. Πετρονότη & Τριανταφυλλίδου, 2003) υποδηλώνει την αίσθηση απειλής.

Αναφορικά με την έλλειψη αμοιβαιότητας ενδοομαδικών και εξωομαδικών στάσεων στους Αλβανούς μαθητές, προτείνουμε δύο υποθέσεις οι οποίες δεν αποκλείουν απαραίτητα η μία την άλλη. Πρώτον, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι οι Αλβανοί έχουν συγκριτικά περισσότερες προσωπικές εμπειρίες με συνομηλίκους από την εξωομάδα από ό,τι οι Έλληνες, γεγονός που τους επιτρέπει να εκτιμήσουν την ανομοιογένεια της εξωομάδας, να αμφισβητήσουν τα στερεότυπα και να αναπτύξουν μια πιο ισορροπημένη στάση ή και συμπάθεια. Προγενέστερα ευρήματα των Katz, Sohn και Zalk (1975) έδειξαν ότι η απόδοση χαμηλής ομοιογένειας στην εξωομάδα (δεν είναι όλοι οι μαύροι το ίδιο) συνδεόταν με θετικότητα προς την εξωομάδα. Είναι επίσης πιθανό οι Αλβανοί μαθητές να υφίστανται πίεση να αφομοιωθούν στην ελληνική κουλτούρα, με αποτέλεσμα να εμφανίζουν χαμηλότερη προσκόλληση και εθνική ταύτιση με την ενδοομάδα σε σχέση με τους Έλληνες και να ωθούνται να κρίνουν την εξωομάδα θετικότερα από ό,τι οι Έλληνες, αμβλύνοντας τη διαφορά ανάμεσα στην ενδοομάδα και την εξωομάδα.

Η τελευταία υπόθεση στηρίζεται και από προηγούμενα ευρήματα, σύμφωνα με τα οποία οι Αλβανοί μαθητές του Δημοτικού ελαχιστοποιούσαν την ανομοιογένειά τους με τους Έλληνες λέγοντας ότι διαφέρουν λίγο ή ακόμα και καθόλου, ενώ εκφράστηκαν περισσότεροι αρνητικά για την καταγωγή τους από ό,τι οι Έλληνες (Καρακίτσου και συν., 2005). Επιπλέον, στην έρευνα της Motti-Stefanidi και των συνεργατών της (2008) οι Αλβανοί μαθητές Γυμνασίου δήλωσαν σημαντικά μεγαλύτερη εμπλοκή στην κουλτούρα της χώρας υποδοχής και χαμηλότερη στην κουλτούρα της χώρας προέλευσης απ' ό,τι οι Ελληνοπόντιοι, ενώ μόνο για τα παιδιά Αλβανών μεταναστών η διατήρηση των πολιτιστικών στοιχείων της κουλτούρας τους επέδρασε ανασταλτικά στη σχολική προσαρμοστικότητα και την αυτοεκτίμησή τους.

Σχετικά με την εξωομαδική προκατάληψη, η ηλικία αλληλεπίδρασε με την εθνοτική προέλευση σύμφωνα με την πρόβλεψή μας. Συγκρίνοντας τους μικρότερους με τους μεγαλύτερους μαθητές, η εκτίμηση των Αλβανών μαθητών απέναντι στην εξωομάδα μεταβάλλεται από θετική σε ουδέτερη, ενώ των Ελλήνων μεταβάλλεται από αρνητική σε θετική, κάνοντας ένα μεγαλύτερο άλμα. Το εύρημα αυτό συνάδει με προηγούμενα πορίσματα για τους Έλληνες (Μιτλής, 1998) που δείχνουν ότι οι μεγαλύτεροι μαθητές δημοτικού σχολείου είχαν ευνοϊκότερη στάση απέναντι στις μειονότητες σε σύγκριση με τους μικρότερους μαθητές, ενώ δυστυχώς δεν εξετάστηκε η στάση των μαθητών της μειονότητας.

Οι στάσεις των Ελλήνων και των Αλβανών μαθητών για τον «άλλο» διαμορφώνονται διαφορετικά και σε σχέση με την έκταση της πολιτισμικής ποικιλότητας μέσα στην τάξη. Συγκεκριμένα, όσο μεγαλύτερη ήταν η ποικιλότητα στην τάξη, τόσο πιο ευνοϊκά έβλεπαν οι Αλβανοί μαθητές τους Έλληνες, ενώ η σχέση αυτή ήταν αντίστροφη για τους Έλληνες. Ενδεχομένως λόγω μεθοδολογικής απόκλισης, τα ευρήματα αυτά δεν συμφωνούν με προηγούμενες μελέτες, όπου είτε δεν υπήρχε συσχέτιση (Μιτλής, 1998) είτε η συσχέτιση ήταν θετική (*Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα*, 2001).

Εικάζουμε ότι η αύξηση της πολυπολιτισμικότητας στην τάξη συνιστά απειλή για τους Έλληνες και αυξάνει τον ανταγωνισμό, συνθήκες αναγκαίες για να συσχετιστεί η ενδοομαδική εύνοια με την εξωομαδική προκατάληψη (Nesdale, 1999, 2004). Η εύρεση τέτοιας αμοιβαιότητας στάσεων μόνο στους Έλληνες ενισχύει περαιτέρω την πιθανότητα αυτού του ισχυρισμού. Βέβαια, μελλοντικές έρευνες θα πρέπει να ερευνήσουν αυτή την υπόθεση μετρώντας συστηματικά το βαθμό στον οποίο εθνοτικές ομάδες πλειονότητας και μειονότητας αισθάνονται ανταγωνισμό ή/και απειλή από την εξωομάδα. Τέλος, η πολιτισμική ποικιλότητα επηρεάζει και τις ενδοομαδικές αξιολογήσεις, αλλά μόνο των Αλβανών μαθητών, οι οποίοι έχουν ευνοϊκότερη συνολική εικόνα για τον εαυτό τους. Συμπερασματικά, η επαφή στην τάξη φαίνεται να συνδέεται με την προκατάληψη της πλειονότητας προς την εξωομάδα, ενώ για τη μειονότητα συνδέεται με τη βελτίωση

τόσο της αυτοεικόνας όσο και της εικόνας του «άλλου». Είναι πιθανό η αυξανόμενη παρουσία μειονοτήτων να έγινε αντιληπτή ως πρόκληση για την κυρίαρχη πλειονότητα και ως πηγή αλληλεγγύης για τη μειονότητα.

Αναφορικά με τις αξιολογικές κρίσεις, τα παρόντα ευρήματα δείχνουν ότι το πεδίο συλλογισμού επιδρά στις κρίσεις των μαθητών, όπως προβλέφθηκε από το μοντέλο κοινωνικογνωστικών πεδίων συλλογισμού (Turiel, 1983, 1988. Killen 1991) και από εμπειρικά ευρήματα (Houndoumadi, Karakitsou & Tapini, 2005. Killen et al., 2002. Verkuyten, 2003). Οι μαθητές ήταν λιγότερο ανεκτικοί στην υποθετική ιστορία όπου υπήρχε μια καθαρή παραβίαση των δημοκρατικών διαδικασιών (ηθικό πεδίο) και περισσότερο ανεκτικοί στην ιστορία όπου ο διαχωρισμός παρουσιάστηκε ως καθιερωμένη πρακτική που είχαν υιοθετήσει οι ίδιοι οι μαθητές και δεν παραβίαζε ηθικές αξίες (κοινωνικό/συμβατικό πεδίο). Σύμφωνα πάλι με τις προβλέψεις, οι κρίσεις των Αλβανών μαθητών δεν διαφοροποιήθηκαν καθώς ήταν εξίσου καταδικαστικοί, ενώ οι Έλληνες ήταν περισσότερο ανεκτικοί στο διαχωρισμό, αν και αποδοκίμασαν τον αποκλεισμό από μέλος της ενδοομάδας τους. Επιπλέον, όπως αναμενόταν, και σε συμφωνία με προγενέστερα ευρήματα (Killen & Stangor, 2001), τα κορίτσια ήταν λιγότερο ανεκτικά στις αρνητικές συμπεριφορές, ενώ απροσδόκητα οι αξιολογικές κρίσεις διαφοροποιήθηκαν με βάση την ηλικία των μαθητών, όπου συνολικά οι μικροί μαθητές έδειξαν ανοχή απέναντι σε αυτές τις συμπεριφορές.

Η παρούσα μελέτη υπογραμμίζει τη σημασία της μεθοδολογίας στη μέτρηση εξωομαδικών και ενδοομαδικών στάσεων σε μαθητές διαφορετικής εθνοτικής προέλευσης. Η προσέγγιση που βασίζεται στην απόδοση γνωρισμάτων ανέδειξε το γεγονός ότι, ενώ η ενδοομαδική εύνοια στους Έλληνες σχετίζεται με την εξωομαδική τους προκατάληψη, δεν σχετίζεται με την ανοχή τους στο διαχωρισμό/αποκλεισμό από μέλος της ενδοομάδας τους· αυτά τα ευρήματα συμφωνούν με τους ισχυρισμούς του Verkuyten (2003) και επιβεβαιώνουν τις προβλέψεις μας για τη σημασία του πλαισίου ως μεθοδολογίας. Αντίθετα, η εξωομαδική στάση, ιδιαίτερα μέσα από την απόδοση θετικών χαρακτηρισμών, βρέθηκε να συνδέεται

με τον τρόπο που οι μαθητές αξιολογούσαν το διαχωρισμό/αποκλεισμό. Όσο λιγότερα θετικά γνωρίσματα διέθετε η εξωομάδα, τόσο πιο δικαιολογημένο θεωρούσαν το διαχωρισμό και αποκλεισμό, χωρίς ωστόσο να φτάσουν στο σημείο να χρησιμοποιήσουν αρνητικούς χαρακτηρισμούς. Μια ατμόσφαιρα πολιτικής ορθότητας πιθανόν να επιτάσσει στους μαθητές να μη χαρακτηρίζουν τους άλλους, παραδείγματος χάρη, «βρόμικους», αλλά να αποφεύγουν να τους χαρακτηρίζουν «καθαρούς».

Τα ευρήματα για τους Έλληνες μαθητές στηρίζουν την άποψη ότι η ενδοομαδική εύνοια είναι ανεξάρτητη από την αξιολογική κρίση αρνητικών συμπεριφορών μελών της ενδοομάδας προς τους άλλους. Έτσι, ασχέτως αν μεροληπτώ στις απόψεις υπέρ της ενδοομάδας μου, αυτό δεν με εμποδίζει να κρίνω αρνητικά διακρίσεις και αποκλεισμό ατόμων που ανήκουν στην Εξωομάδα. Από την άλλη, αν θεωρώ ότι η εξωομάδα δεν διαθέτει πολλά θετικά γνωρίσματα, τότε ο αποκλεισμός είναι περισσότερο αποδεκτός. Το γεγονός ότι οι παραπάνω διαπιστώσεις δεν αφορούν εξίσου Έλληνες και Αλβανούς υπογραμμίζει την ανάγκη αποφυγής γενικεύσεων αναφορικά με τον τρόπο που οι προκαταλήψεις αναπτύσσονται και επηρεάζουν τις ομαδικές σχέσεις.

Η εθνοτική προκατάληψη και η εύνοια υπέρ της ενδοομάδας πρέπει να διερευνηθούν περαιτέρω σε συνάρτηση με τις αναδυόμενες αλλαγές στις σχέσεις εξουσίας, καθώς αυτές επηρεάζουν ιδέες και πρακτικές που αφορούν την ένταξη και τον αποκλεισμό (βλ. π.χ. Vandenbroeck, 2007). Υπάρχουν δυσανάλογα πολλά δεδομένα για τις προκατειλημμένες απόψεις της πλειονότητας, ενώ είναι ανεπαρκής η συστηματική διερεύνηση των απόψεων των μαθητών που προέρχονται από οικογένειες μεταναστών σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο υποβάλλεται σε δύσκολες εξετάσεις και προσπαθεί να εντάξει την πρόσφατη ροή μαθητών με διαφορετικές πολιτισμικές προελεύσεις

Συμπερασματικά, τα πορίσματα της παρούσας μελέτης συμπληρώνουν την ελληνική βιβλιογραφία, επεκτείνουν τις γνώσεις μας για τις στάσεις των Αλβανών μαθητών σε σχέση με αυτές των Ελλήνων και προσφέρουν επιπλέον στήριξη της θεωρίας του Nesdale (2004). Ενδεχομέ-

ως μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιαστούν στη συστηματική μέτρηση (α) του βαθμού στον οποίο εθνοτικές μειονότητες και πλειονότητες ταυτίζονται με την εθνοτική τους ομάδα, και (β) του ανταγωνισμού ή της σύγκρουσης που οι μαθητές πιστεύουν ότι υπάρχει ανάμεσα στην ενδοομάδα και σε μια εθνοτική εξωομάδα. Η διατύπωση γενικών υποθέσεων και η εξαγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων που προϋποθέτουν ομοιογένεια στις αντιδράσεις μειονοτήτων και κυρίαρχης πλειονότητας είναι παρακινδυνευμένες όσο και μια αφελής γενίκευση που θα αγνοούσε τις επιμέρους ιδιαιτερότητες που ενυπάρχουν σε μια κοινωνική ομάδα είτε πλειονότητας είτε μειονότητας.

Ευχαριστίες

Θέλουμε να ευχαριστήσουμε την Ελισάβετ Ταπίνη για τις εποικοδομητικές παρατηρήσεις στο σχεδιασμό της μελέτης και στην ερμηνεία των πρώτων αποτελεσμάτων. Επίσης, ευχαριστούμε με αλφαβητική σειρά τους σπουδαστές Ψυχολογίας Αλεξάνδρα Ακριβού, Όλγα Γαβριηλίδου, Ρέα Δελγιάννη, Μαρίνα Καλογεροπούλου, Orianna Nashi, Reinald Shyti και Παρασκευή Χρυστοπούλου για τη σημαντική συμβολή τους στη συγκέντρωση του δείγματος και την πολύτιμη βοήθειά τους στη διεξαγωγή των συνεντεύξεων.

Βιβλιογραφία

- Aboud, F. E. (1988). *Children and prejudice*. New York: Basil Blackwell.
- Aboud, F. E. (2003). The formation of in-group favoritism and out-group prejudice in young children: Are they distinct attitudes? *Developmental Psychology*, 39(1), 48-60.
- Aboud, F. E. (2005). The development of prejudice in childhood and adolescence. In J.F. Dovidio, P. Glick & L. A. Rudman (Eds), *On the Nature of Prejudice: Fifty years after Allport* (pp. 310-326). London: Blackwell Publishing.
- Aboud, F. E., & Doyle, A. B. (1996). Parental and peer influences on children's racial attitudes. *International Journal of Intercultural Relations*, 20(3/4), 371-383.
- Allport, G. W. (1954/1979). *The nature of prejudice*. Cambridge, MA: Perseus Books.
- Bennett, M., Sanni, F., Lyons, E., & Barrett, M. (1998).

- Children's subjective identification with the group and in-group favouritism. *Developmental Psychology*, 34(5), 902-909.
- Brewer, M. B. (1999). The psychology of prejudice: In-group love or out-group hate? *Journal of Social Issues*, 55(3), 429-444.
- Γκότοβος, Α., & Μάρκου, Γ. (2003). Παλινοστούντες και Αλλοδαποί Μαθητές στην Ελληνική Εκπαίδευση. Αθήνα: ΙΠΟΔΕ.
- Διακρίσεις-Ρατσισμός-Ξενοφοβία στο Ελληνικό Εκπαιδευτικό Σύστημα. (2001). Πρόσβαση 10 Δεκεμβρίου, 2009 από <http://www.unicef.gr/reports/racism.php>
- Dimakos, I. C., & Tassiopoulou, K. (2003). Attitudes towards immigrants: What do Greek students think about their immigrant classmates? *International Education*, 14(3), 307-317.
- Δραγώνα, Θ. (1997). Περιγραφή των αποτελεσμάτων της έρευνας πεδίου. Στο Α. Φραγκουδάκη & Θ. Δραγώνα (Επιμ.), «Τι είν' η πατρίδα μας;» *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση* (σελ. 220-282). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Houndoudmadi, A., Karakitsou, C., & Tapini, E. (2005). *Pupils' evaluation of exclusion on the basis of ethnic background: The case of Albanian children in Greece*. Poster Presentation at the XIIIth European Conference on Developmental Psychology, 24-28 August 2005, Tenerife, Spain.
- Καρακίτσου, Χ., Ανδρεάδης, Ν., Κόντου, Σ. & Πεπράκη, Μ. (2005). Ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα σε Έλληνες και Αλβανούς όπως τις αντιλαμβάνονται μαθητές των δημοτικών σχολείων. Αναρτημένη ανακοίνωση στο 10ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας, 1-4 Δεκεμβρίου 2005, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ελλάδα.
- Katz, P. A., Sohn, M., & Zalk, S. R. (1975). Perceptual concomitants of racial attitudes in urban grade-school children. *Developmental Psychology*, 11(2), 135-144.
- Killen, M., Lee-Kim, J., McGlothlin, H., & Stangor, C. (2002). How children and adolescents evaluate gender and racial inclusion. *Monographs for the Society for Research in Child Development*. Serial No. 271, 67(4). Oxford, England: Blackwell Publishers.
- Killen, M., & Stangor, C. (2001). Children's social reasoning about inclusion and exclusion in gender and race peer group contexts. *Child Development*, 72(1), 174-86.
- Killen, M. (1991). Social and moral development in early childhood. In W.M. Kurtines & J.L. Gewirtz (Eds), *Handbook of Moral Behavior and Development*, vol. 2 (pp. 115-138). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Μιτλής, Α. (1998). *Οι Μειονότητες Μέσα στη σχολική τάξη: Μια σχέση αλληλεπίδρασης*. Αθήνα: Οδυσσεάς.
- Motti-Stefanidi, F., Pavlopoulos, V., Obradovic, J., & Masten, A. S. (2008). Acculturation and adaptation of immigrant adolescents in Greek urban schools. *International Journal of Psychology*, 43(1), 45-58.
- Otten, S. & Mummendey, A. (2000). Valence-dependent probability of ingroup favouritism between minimal groups: An integrative view on the positive-negative asymmetry in social discrimination. In D. Capozza & R. Brown (Eds), *Social identity processes: Trends in theory and research* (pp. 33-48). London: Sage.
- Nesdale, D. (1999). Developmental changes in children's ethnic preferences and social cognitions. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 20, 501-519.
- Nesdale, D. (2004). Social identity processes and children's ethnic prejudice. In M. Bennet & F. Sanni, *The Development of Social Self* (pp. 219-246). London: Psychology Press.
- Nesdale, D., Durkin, K., Maass, A., & Griffiths, J. (2005). Threat, group, identification, and children's ethnic prejudice. *Social Development*, 14(2), 188-205.
- Nesdale, D., & Flesser, D. (2001). Social Identity and the Development of Children's Group Attitudes. *Child Development*, 72(2), 506-517.
- Νικολάου, Γ. (2005). *Διαπολιτισμική διδακτική: Το νέο περιβάλλον – Βασικές αρχές*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Πετρονότη, Μ., & Τριανταφυλλίδου, Α. (2003). Σύγχρονα Μεταναστευτικά Ρεύματα προς την Ελλάδα. *Ειδικό Τεύχος-Βιβλιογραφία Κοινωνικών Επιστημών για τη Σύγχρονη Ελληνική Κοινωνία*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Semyonov, M., Gorodzeisky, A. & Raijman, R. (2006). The rise of anti-foreigner sentiment in Europe. *American Sociological Review*, 71(3), 426-449.
- Tajfel, H. (1987) *Differentiation between social groups*. London: Academic Press.
- Tajfel, H. & Turner, J. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. G. Austin & S. Worchel (Eds), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47). Monterey: Brooks/Cole.
- Triandafyllidou, A. (2000). The political discourse on immigration in southern Europe: A critical analysis. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10(5), 373-389.
- Triandafyllidou, A., & Veikou, M. (2002). The hierarchy of Greekness. Ethnic and national identity consideration in Greek immigration policy. *Ethnicities*, 2(2), 189-208.
- Turiel, E. (1983). *The Development of Social Knowledge: Morality and convention*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Turiel, E. (1988). The Development of Morality. In W.

- Damon (Series Ed.), *Handbook of Child Psychology*, & N. Eisenberg (Vol. Ed.), *Socialisation*, Vol. 3. New York: Wiley.
- Vandenbroeck, M. (2007). Beyond anti-bias education: changing conceptions of diversity and equity in early childhood education. *European Early Childhood Education Research Journal*, 15(1), 21-35.
- Verkuyten, M. (2003). Ethnic in-group bias among minority and majority early adolescents: The perception of negative peer behaviour. *British Journal of Developmental Psychology*, 21, 543-564.
- Verkuyten, M. & Jochem, T. (2002). Racist victimization among children in the Netherlands: the effect of ethnic group and school. *Ethnic and Racial Studies*, 25(2), 310-331.

In-group favoritism and out-group prejudice of Greek and Albanian pupils attending primary school: Methodological implications

CHRYSSOULA KARAKITSOU¹

ANASTASIA HOUNDOUMADI²

ABSTRACT

The purpose of the present study was to measure in-group favoritism and out-group prejudice and examine contextual influences both in the expression of these attitudes as well as in the interrelationship. A sample of 210 Greek and Albanian pupils (equally distributed), living in the general area of Athens, Greece, and with a mean age 10 years, was asked to assign positive and negative traits to "to their in-group and out-group" and to evaluate social exclusion and segregation based on ethnicity in two hypothetical stories. There was a positive-negative asymmetry in trait assignment in both ethnic groups whereas a reciprocal relationship between in-group favoritism and out-group prejudice was found only in the Greek sample. In addition, as cultural diversity increased in classrooms, Greeks held more unfavorable out-group attitudes whereas Albanians held more favorable in-group and out-group attitudes. Finally, all pupils disapproved more exclusion than segregation while ethnicity and gender differentiated evaluative judgments, with Greeks and boys disapproving less segregation than exclusion. The present study has significant methodological implications, by drawing attention to the instruments used measuring attitudes and by highlighting the need for studies with more samples representing ethnic minorities.

Key words: In-group favoritism, Out-group prejudice, Greek/Albanian pupils, Trait assignment, Exclusion.

1. Address: Lecturer, Psychology Department, Deree, The American College of Greece, 153 42 Ag. Paraskevi.
Tel.: +30210 6009800, Fax: +30210 6009816, e-mail: ckarakitsou@acg.edu
2. Address: Professor, Psychology Department, Deree, The American College of Greece, 153 42 Ag. Paraskevi.
Tel.: +30210 6009800, Fax: +30210 6009816, e-mail: ahoundoumadi@acg.edu